

LBRIS

We know
books

POLIS

REVISTĂ DE ȘTIINȚE POLITICE

Volum II, Nr. 3 (5), Serie nouă, iunie-august 2014

EDITORIAL**Dictatura proletariatului – un concept paradoxal**

Alexandru MAMINA

5

INDIVID ȘI STAT ÎN ROMÂNIA COMUNISTĂ**Să umplem casele de copii! Campaniile pronataliste și scrisorile-invitație, 1966-1974**

Mioara ANTON

17

Conferința Mondială a Populației, București 1974. Semnificații politice

Cezar STANCIU

35

România anului 1989 în arhivele Radio Europa Liberă

Lavinia BETEA

54

DUPĂ 25 DE ANI. COMUNISMUL ÎN EUROPA DE EST – 23 AUGUST DUPĂ 70 DE ANI**Ipostazele lui 23 august 1944**

Mioara ANTON

71

23 august. Despre sufletul nemuritor al comunismului

Radu VANCU

74

23 august 1944 – există istorie dincolo de politică?

Emanuel COPILAȘ

76

Momentul 23 august 1944 ca act de voință al elitelor

Sabin DRĂGULIN

80

DOSAR BASARABIA**Comisia bilaterală a istoricilor români și sovietici, un nou început: octombrie 1990**

Șerban PAPACOSTEA

83

La margini și sfârșit de imperiu: Tratatul româno-sovietic din 5 aprilie 1991 și consecințele pentru Republica Moldova

Florin ANGHEL

89

Politica externă post-decembristă a României (1991):**„Frații nu trebuie să locuiască în mod obligatoriu în același apartament”**

Simion GHEORGHIU

98

INTERVIU

- Aurelian CRĂIUȚU: „Justa măsură se află uneori la stânga, alteori se află la dreapta”** 102
Daniel ȘANDRU

VARIA

- Vampires, colonist ancestors, and identity. Promoting Sibiu and Romania through culture** 112
Dragoș DRAGOMAN, Sabina-Adina LUCA
- The challenge of the economic crisis. Is the capitalist model the right way?** 124
Francesco LOSURDO, Ivano DILEO
- Marisa Civardi: profilo scientifico di una studiosa di scienze sociali** 132
Silvio BERETTA, Renata TARGETTI LENTI, Emma ZAVARRONE

RELAȚII INTERNAȚIONALE ȘI STUDII EUROPENE

- Illegal immigration at sea: a social analysis** 162
Martina Federica MANFREDI
- Extinderea proiectului comunitar ca dialectică a suveranităților: dimensiuni, limite, perspective (II)** 178
Emanuel COPILAȘ
- Cultural imperialism or “soft imperial power” in the 21st century global order** 194
Mădălina Virginia ANTONESCU

RECENZII

- Sorin Bocancea (coord.), *De la presa studentescă în comunism la presa postcomunistă*** 220
Constantin ILAȘ
- Note despre autori** 224
- Instrucțiuni pentru autori** 229
- Instructions to authors** 232

EDITORIAL

Dictatura proletariatului – un concept paradoxal (The dictatorship of proletariat – a paradoxical concept)

Alexandru MAMINA

Abstract. *The article treats the real meaning of probably the most delusive concept in Marxist political theory, which is the proletarian dictatorship. Hence, it reveals the difference between the Marxist and Leninist interpretation, because the first one conceives the proletarian power not as an authoritative government, but as a democratic rule of worker's majority against the capitalist minority. Karl Marx and Friedrich Engel's choice for such a contradictory term can be explained considering their dialectical way of thinking, also by the effort to distinguish themselves among the whole democratic movement.*

Keywords: *Marxism, proletarian dictatorship, majority's rule.*

Din toată gândirea marxistă, conceptul dictaturii proletariatului rămâne probabil cel mai echivoc și mai înșelător, susceptibil de reinterpretări și denaturări diverse atât din partea adversarilor, cât și din partea adeptilor marxismului. Dincolo de ceea ce se poate reține din marxism sub aspectul analizei economice sau al interpretărilor istorice contextuale, dictatura proletariatului grevează până astăzi moștenirea intelectuală a acestuia, întrucât de ea se leagă totalitarismul comunist. Este sensul în care a înțeles-o Raymond Aron, de pildă, care critica marxis-

mul pentru că, după părerea lui, promova aservirea societății civile autoritarismului statal¹. Aceeași reprezentare este recognoscibilă subtextual și la alți liberali, reticenți sau ostili față de „ingineria socială” (Karl Popper), respectiv față de revoluție ca modalitate de schimbare politică (Friedrich A. Hayek). De aici tendința lor de a reveni sub o formă sau alta la modelul teoretico-politic inspirat de Edmund Burke, având în centru reperele tradiției (experienței istorice) și moderației.

Autoritarismul presupus în conceptul dictaturii proletariatului le-a fost reproșat marxiștilor inclusiv din zona stângii, îndeosebi de către anarhiști, un bun exemplu oferindu-l Mihail Bakunin, care se opunea statului proletar condus de ex-muncitori la fel cum se opunea statului burghez². Pe anarhiști nu-i deranja violența revoluționară ci existența statului ca atare, *politicul*, în acțiunea căruia întvedeau inerent un raport de dominație. Ulterior disputa s-a transferat chiar în câmpul marxist, în contextul discuției despre democrație la nivelul partidului și al statului, în care s-au angajat, pentru a numi doar câțiva autori reprezentativi, Vladimir Ilici Lenin și Rosa Luxemburg, Lev Troțki și Karl Kautsky. În mod simptomatic, încă de la finele secolului al XIX-lea marxiștii renunțaseră în general să mai vorbească despre dictatura proletariatului ca fază premergătoare a comunismului, folosind în schimb termenul de socialism. Ideea dictaturii a fost reactualizată de către Vladimir Ilici Lenin – primul care i-a precizat caracteristicile ca regim constrângător³. Aici s-a originat conflictul dintre comuniști și social-democrați, care a cunoscut și unele formulări intermediare precum social-democrația de stânga (Max Adler) și eurocomunismul (de la Antonio Gramsci la Enrico Berlinguer), ce au reconsiderat dictatura proletariatului în registrul practic al democrației.

În timp ce Otto Bauer propunea în 1926, la congresul de la Linz al

Partidului Socialist Austriac, renunțarea la sintagma dictaturii proletariatului, Max Adler, în virtutea influenței sale neokantiene care echivala democrația cu idealul și idealul cu solidaritatea, aprecia că în condițiile existenței claselor antagonice nu putea principial să existe democrație reală (socială), ci numai democrație formală (politică), adică un regim bazat pe constrângere, identificabil în consecință cu o formă *sui generis* de dictatură de clasă⁴. Era o viziune ce corespundea exersării abstracte a lucrului cu conceptele. Pentru bolșevici însă, în aceeași perioadă, dictatura era o chestiune de practică politică imediată, în care distincțiile dialectice lăsau locul exercitării efective a constrângerii. În continuarea concepției leniniste a politicii ca acțiune de eliminare a oponentilor și de organizare a coerciției (semnalăm două texte din 1917, ilustrative în mod deosebit – *Sarcinile proletariatului în revoluția noastră și Vor putea păstra bolșevicii puterea de stat?*)⁵, Lev Troțki identifica revoluția și implicit dictatura proletariatului cu un război a cărui miză nu era atât crearea de noi instituții, cât distrugerea adversarului⁶. „Armata victorioasă – afirma el – nu distruge în general decât o parte infimă din armata adversă; ea înspăimântă și distruge voința celor care subzistă. Revoluția acționează în același fel: suprimă persoane izolate și înspăimântă așa mii. În acest sens, teroarea roșie nu se distinge de o insurtecție armată, a cărei urmare logică

este”⁷. Era sistemul „comunismului de război”, continuat de represiunea generalizată sub stalinism, în contextul politicii de „cetate asediată” a Uniunii Sovietice.

Contramodelul totalitarismului comunist a contribuit hotărâtor la decizia stângii socialiste de a renunța începând din 1955, după congresul internațional de la Frankfurt am Main, la doctrina marxistă a luptei de clasă și a dictaturii proletariatului. Punctul final a fost acceptarea democrației reprezentative de factură liberală, în care nimeni nu avea voie, potrivit cancelarului german Helmut Schmidt, să constrângă pe altcineva în privința valorilor și a concepțiilor morale⁸. Sub impactul destalinizării, o evoluție analoagă s-a înregistrat în anumite limite și de partea comunistă, atât în Occident, unde s-a reactualizat umanismul scrierilor de tinerețe ale lui Karl Marx, cât și în țările comuniste, unde în locul dictaturii proletariatului a fost proclamat statul întregului popor. Deși nu au renunțat la marxism, comuniștii occidentali mai ales i-au imprimat un curs antiautoritar, alimentat de spiritul contestatar al decolonizării și de emergența problematicii alienării în cultura europeană. A fost marxismul lui Georg Lukács și Louis Althusser – cu teoria umanismului socialist ca „refuz și denunțare” a exploatării economice și aservirii politice în egală măsură⁹.

În toate aceste ipostaze, explicit sau implicit, dictatura proletariatului era presupusă ca regim coercitiv,

după modelul oferit de țările „socialismului real”. Contradicția cu afirmația lui Friedrich Engels din 1847, în *Principiile comunismului*, cum că primul pas în ridicarea proletariatului la rangul de clasă dominantă e tocmai cucerirea democrației, apare mai mult decât evidentă¹⁰. E o contradicție care poate fi atribuită abaterii leniniste de la marxism, abatere ocultată altminteri de autorii de dreapta, doritori să compromită stânga în general prin suprapunerea cu eșecul comunismului în particular. Responsabilitatea nu aparține însă numai leninismului, ci marxismului ca atare, mai precis lui Karl Marx și Friedrich Engels personal, care au lansat conceptul fără să-l precizeze suficient. Singura identificare concretă a dictaturii proletariatului datează abia din 1891, când Friedrich Engels, în *Introducerea* pe care a scris-o lucrării lui Karl Marx, *Războiul civil din Franța*, a desemnat drept model Comuna din Paris¹¹.

Indicația tardivă nu clarifică totuși suficient un concept operațional de peste patru decenii. Are cel mult valoare de indicator, în măsura în care face trimitere la o situație subsumabilă oarecum democratismului participativ, în care conducerea se exercita de către consilieri eligibili și revocabili, care-și desfășurau activitatea sub controlul direct al publicului. De altfel, modelul respectiv era inaplicabil la nivelul unei țări întregi, motiv pentru care socialiștii începuseră să invoce democrația parlamentară și republica descentralizată după exemplul

Statelor Unite ale Americii, așa cum a procedat chiar Friedrich Engels în *Observațiile critice pe marginea proiectului de program social-democrat din 1891*¹². Sensul dictaturii proletariatului trebuie căutat mai în urmă, în perioada în care conceptul a apărut, încercând să-i discernem resorturile și finalitatea.

Ideea că proletariatul ajuns la putere avea să folosească dominația politică „pentru a smulge burgheziei, pas cu pas, întreg capitalul”, inițial prin „încălcarea despotică a dreptului de proprietate și a relațiilor de producție burgheze”, se regăsește încă din *Manifestul partidului comunist*, publicat în 1848¹³. Conceptul dictaturii a fost formulat ca atare de Karl Marx doi ani mai târziu, în lucrarea *Luptele de clasă în Franța, 1848-1850*. „Acest socialism – scria el – este *declararea unei revoluții neîntrerupte, este dictatura de clasă a proletariatului ca treaptă de tranziție necesară pentru lichidarea deosebirilor de clasă în general, pentru desființarea tuturor relațiilor de producție pe care se întemeiază ele, pentru desființarea tuturor relațiilor sociale care corespund acestor relații de producție, pentru revoluționarea tuturor ideilor care decurg din aceste relații sociale*”¹⁴. Spre deosebire însă de leninism, care opunea fără echivocuri teoretice dictatura democrației, construcția marxistă era profund paradoxală, întrucât, așa cum se arăta în *Manifest* spre exemplu, dominația politică a proletariatului presupunea tocmai instaurarea democrației¹⁵. Ar fi vorba așa-

dar de o contradicție logică evidentă pe aceeași pagină – lucru surprinzător totuși la niște autori care aveau proprietatea termenilor. O contradicție cu atât mai accentuată, cu cât democrația invocată aici nu era nici măcar așa-numita „democrație burgheză”, formală, ci puterea politică a proletariatului devenit clasă conducătoare. Cu alte cuvinte, dictatura proletariatului se definea ca democrație, iar democrația se exercita ca dictatură de clasă¹⁶.

Pentru a risipi confuzia întreținută prin prisma denaturării leniniste, remarcăm faptul că esența dictaturii nu era violența generalizată asupra corpurilor (cf. Michel Foucault), sau altfel spus – organizarea unui sistem de supraveghere și coerciție de masă. Karl Marx și Friedrich Engels nu au respins *ab initio*, ba chiar au recomandat în anumite circumstanțe recurgerea la violența revoluționară, dar ca modalitate de *preluare*, nu de *exercitare* a puterii de către clasa muncitoare, fie și deoarece într-o asemenea împrejurare aceasta ar fi ajuns să aplice violența asupra ei însăși. Tocmai de aceea reproșau revoluționarilor ruși, inspirați de *Catehismul revoluționar*, „comunismul cazon” pe care ar fi dorit să-l introducă: „Există de toate: cantine și dormitoare comune, taxatori și officii care reglementează educația, producția, consumul, într-un cuvânt întreaga activitate socială, iar în frunte, în calitate de conducător suprem, *comitetul* nostru anonim și necunoscut. Acesta este fără doar și poate cel mai pur <<antiauto-

ritarism»!» (Alianța democrației socialiste și Asociația Internațională a Muncitorilor)¹⁷. Ei anticipau astfel în mod polemic sistemul preconizat la un moment dat de bolșevici, bazat pe constrângere și pe reglementarea statistică centralizată a trebuințelor societății, de la numărul perechilor de cizme și al cârnaților, până la mașinile și lucrătorii din diferitele ramuri ale economiei¹⁸. Oarecum la antipodul teoriei marxiste occidentale – deterministă și aplicată realului –, comunismul rus apare așadar mai legat de tradiția revoluționară autohtonă, impregnată de voluntarismul „asctic” rahmetovist imaginat de Nikolai Cernâșevski și de spiritul apocaliptic despre care vorbea Nikolai Berdiaev.

Esența dictaturii proletariatului nu era controlul generalizat ci exproprierea expropriatorilor, preluarea mijloacelor de producție de la burghezie de către proletariatul ajuns la putere. Trebuie reținut că această preluare se realiza „pas cu pas”, adică nu prin invadarea proprietăților ci prin legiferarea progresivă, într-un stat dominat de clasa muncitoare majoritară, deci într-un stat democratic (condus de cei mai mulți). În acest context, dictatura nu însemna altceva decât aplicarea noilor legi prin forța coercitivă a statului controlat de proletariet, sau altfel spus – constrângerea legală a minorității să respecte voința majorității. Era în fond programul întregii social-democrații marxiste: câștigarea prin intermediul

votului universal a majorității parlamentare, pentru a legifera apoi exproprierea. Nu ar mai fi urmat, teoretic, decât constatarea lui Constantin Dobrogeanu Gherea: „iată marea revoluție făcută”¹⁹. O constatare căreia i se poate evidenția subestimarea forței de rezistență a burgheziei – a se vedea istoria Republicii de la Weimar –, dar care este concludentă pentru registrul democratic în care era întrevăzută transformarea relațiilor sociale. Acest registru a determinat de altfel renunțarea la „dictatura proletariatului” în favoarea termenului „socialism”.

În același sens, observăm că sociologia marxistă ulterioară a susținut coexistența structurală a micilor proprietari burghezi și rurali cu proletariatul, întrucât în cazul lor munca și proprietatea coincideau. A-i expropria în aceste condiții ar fi echivalat, potrivit lui Jules Guesde, cu un furt, or socialiștii doreau să restituie oamenilor proprietatea asupra muncii lor, nu să le-o ia. Proprietatea particulară asupra mijloacelor de producție era eliminată numai în măsura în care existența ei se întemeia pe exploatarea muncii salariate²⁰. Esența socialismului nu era dispariția claselor populare ca atare, ci solidarizarea lor în temeiul intereselor materiale și al conștiinței anticapitaliste comune, proletariatul identificându-se moral cu societatea însăși²¹.

Democratismul, cu imperativul mobilizării electorale de masă, plus apropierea obiectivă a clasei munci-

toare de celelalte categorii populare au determinat subsecvent și viziunea asupra partidului. Karl Marx și Friedrich Engels erau adepții unui partid de clasă al proletariatului, dar, în condițiile în care succesul revoluției depindea de coalizarea categoriilor populare, au susținut caracterul de masă al acestuia peste deosebirile de clasă: „Oamenii luminați din celelalte clase (al căror număr nu este nici pe departe atât de mare cum caută unii să ne convingă) pot adera la acest partid și îl pot chiar reprezenta în parlament dacă își vor dovedi sinceritatea. Așa se întâmplă pretutindeni. În Germania, de pildă, reprezentanții muncitorilor nu sunt în toate cazurile muncitori. Dar nici un partid democratic, atât din Anglia cât și din altă țară, nu va obține succese reale dacă nu va avea un caracter popular net exprimat. Dacă veți renunța la acest lucru, nu veți ajunge decât la secte și la înșelătorie” (Friedrich Engels, *Un partid al muncitorilor*, 1881)²².

Terenul de reunire îl reprezentau principiile democratice universale, cum reieșea spre exemplu din *Statutul provizoriu al Asociației Internaționale a Muncitorilor*, elaborat de către Karl Marx în 1864, în care se preciza că „Ei (fondatorii – n.n.) declară că această Asociație Internațională, precum și toate asociațiile și persoanele care aderă la ea trebuie să recunoască adevărul, dreptatea și moralitatea ca regulă de conduită a unora față de alții și față de toți oamenii, fără deosebire de culoare, credință sau naționalitate.

Ei socot că este de datoria fiecărui om să ceară să i se recunoască nu numai lui însuși, ci și tuturor acelora care-și fac datoria drepturile omului și ale cetățeanului. Nici datorii fără drepturi, nici drepturi fără datorii”²³. Prin caracterul lor universal, drepturile omului și ale cetățeanului corespundeau universalității condiției umane, care avea să fie eliberată prin revoluție din procesul alienării capitaliste. Drepturile consacrau, în plan politic, emanciparea umană. Ca atare, erau susceptibile să constituie temeiul comun al ralierei categoriilor populare, care se regăseau în această doctrină universalistă.

Sub aspect funcțional dictatura proletariatului nu ar fi fost mai represivă decât alte puteri care existau deja în epocă, atâta timp cât inclusiv state parlamentare precum Marea Britanie și Franța recurgeau – ca să ne exprimăm în manieră weberiană – la „monopolul violenței legitime”, sau mai concret la intervenția militară, pentru a impune anumite norme de organizare social-politică. Din această perspectivă, toate regimurile s-ar fi subsumat la limita modelului dictatorial, cu variații nu de esență ci de grad. Karl Marx remarca odată că „dreptul pumnului e și el un drept și că dreptul celui mai tare continuă să existe sub altă formă și în «statul» lor de «drept»” (*Din manuscrisele economice din anii 1857-1858*)²⁴. Deosebirea calitativă survenea din conținutul social al regimului. Dacă democrația burgheză, pentru a nu mai aminti de absolutism, repre-

zenta interesele unei părți oarecare a societății, dictatura proletariatului exprima interesele majorității absolute. Democratizarea consta aici în lărgirea progresivă a bazei sociale a regimului – proces corespunzător tendinței semnalate în *Ideologia germană*, ca fiecare clasă care ajunge la putere să identifice interesul său propriu cu interesul general²⁵. În cazul clasei muncitoare identificarea decurgea obiectiv, în virtutea legii dezvoltării capitalismului consemnată de Karl Marx în *Capitalul*, care consta în transformarea tot mai clară a muncii în muncă salariată și a mijloacelor de producție în capital²⁶. Conform acestei teze, afirmată de el sub altă formă încă din *Manuscrisele economico-filosofice din 1844*, societatea înregistra o polarizare crescândă între capital și muncă, așadar între burghezia tot mai puțin numeroasă și categoriile proletarizate din ce în ce mai numeroase. Prin urmare, preluarea puterii de către acestea din urmă era echivalentă cu instaurarea democrației (în înțelesul de atunci al cuvântului).

Clasa muncitoare nu putea prelua puterea politică atâta timp cât țărâ-nimea și mica burghezie rămâneau alături de marii capitaliști din cel puțin două motive: 1. nu avea forța numerică necesară; 2. alianța socială dintre categoriile populare și marea burghezie însemna în fond că modul de producție capitalist era încă funcțional – chestiuni sesizate de către Karl Marx atât în *Luptele de clasă în Franța. 1848-1850*²⁷, cât și în *Opisprezece brumar al lui*

*Ludovic Bonaparte*²⁸. Comuna din Paris ar fi reprezentat prima tentativă de unificare a tuturor categoriilor populare împotriva marii burghezii, și tocmai de aceea Karl Marx o considera o guvernare realmente națională (*Războiul civil din Franța. Adresa Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor*, 1871)²⁹. Este clară deosebirea dintre acest punct de vedere și cel exprimat mai târziu de către Vladimir Ilici Lenin, care nu considera posibilă regruparea populară în jurul proletariatului revoluționar deoarece mica burghezie, de pildă, era o categorie în ultimă instanță reacționară, care se opunea dezvoltării capitalismului industrial (*Ce sunt „prietenii poporului” și cum luptă ei împotriva social-democraților?*, 1894)³⁰.

Se pune atunci întrebarea de ce Karl Marx și Friedrich Engels nu au vorbit pur și simplu despre „democrația proletară”, superioară celei burgheze prin nivelul reprezentativității sociale? O posibilă explicație rezidă în influența pe care o exercita dialectica hegeliană asupra gândirii lor, în particular principiul trecerii cantității în calitate. Din perspectiva metodei hegeliene, extinderea bazei sociale a regimului însemna acumularea cantitativă care avea să schimbe în cele din urmă însăși natura, calitatea acestuia (la fel cum multe boabe de grâu puse laolaltă încetau să mai fie o însumare de boabe izolate și alcătuiau o grămadă). În condițiile în care termenul democrație se asocia deja cu regimul bur-

gheziei, nu mai putea să desemneze decât un moment istoric în evoluția acestuia (de pildă momentul Republicii a II-a față de Monarhia din Iulie care era încă censitară), dar nu și regimul calitativ diferit al puterii proletare, care trebuia numit altfel. S-ar putea spune că dictatura proletariatului desăvârșea calitativ democratizarea cantitativă începută sub conducerea burgheziei (mica burghezie trecea de partea clasei muncitoare) – situație contradictorie conceptual în logica formală însă inteligibilă în logica dialectică, potrivit căreia un moment istoric era generat de contrarul său (A era conținut în -A). Fără să fi fost afirmată explicit, ideea se regăsea și la alți autori, spre exemplu Alexis de Tocqueville, care considera Revoluția franceză drept finalul unui proces declanșat de monarhia absolutistă. Opțiunea pentru formula paradoxală a „dictaturii proletariatului” – ca dictatură democratică sau ca democrație constrângătoare la adresa minorității capitaliste – corespundea așadar caracterului binar al gândirii dialectice, inevitabil deconcertant pentru simțul comun, care devine totuși coerent dacă afirmațiile și terminologia sunt înțelese nu în parte, ci în lumina ansamblului teoretic. Categoriile și stilul apar astăzi adeseori obscure, dar erau uzuale în mediul academic german la acea dată.

A doua posibilă explicație pentru alegerea formulei paradoxale respective este de ordin „jurnalistic”, ține adică de autopromovarea me-

diatică a autorilor pe piața ideilor, în contextul mișcării democratice în general și al „stângii” hegeliene în special. În anii 1840 democrația era deja un bun comun al reflecției politice europene, fiind invocată de radicali, de socialiștii „utopici” și de catolicii sociali, care acoperiseră cele trei tipuri de raționalitate în justificarea ei: pozitivă (drepturile cetățenești), metafizică (etica solidarității) și religioasă (fraternalismul creștin). A te situa în continuare în parametrii conceptuali ai democrației însemna așadar a te subsuma, cu titlul diferenței specifice, uneia dintre „școlile” existente. Or Karl Marx și Friedrich Engels doreau să acrediteze doctrina comunistă ca gen proxim, nu ca diferență specifică în teoria politică europeană, așa încât au avansat conceptul nou al dictaturii proletariatului, acreditat tot pozitiv, dar nu prin drepturile cetățenești, ci prin necesitatea evoluției istorice care antrena subsecvent inclusiv drepturile cetățenești. Capitolele III și IV din *Manifestul partidului comunist*, despre diferențele orientări socialiste și „partidele de opoziție” din epocă, sunt concludente pentru acest demers de individualizare ideologică și politică. O individualizare care începea de altfel din interiorul „stângii” hegeliene, în cadrul căreia Karl Marx susținea inversarea materialistă a metodei maestrului, în sensul că orice critică democratică a *statu quo*-ului trebuia să pornească de la realitate, nu de la idee. Corespondența lui consemnează această preocupare în care miza

politică se îmbina cu cea teoretică, îndeosebi împotriva așa-numiților „liberi”, al căror hegelianism conducea către concluzii democratice „burgheze” sau anarhiste (*Marx către Arnold Ruge la Dresden*, 30 noiembrie 1842)³¹. Conceptul dictaturii proletariatului, încadrat teoriei materialiste a istoriei, era de natură să marcheze distanțele doctrinare în interiorul grupării și față de terți.

În motivația demersului „jurnalistic” polemic și provocator se descoperă și componenta subiectivă a prometeismului romantic al epocii, mai ales la tânărul Karl Marx, cel care îi scria la un moment dat lui Jenny von Westphalen cum „arunca cu dispreț mânușa în obrazul lumii” – prin ale cărei ruine avea să se plimbe îmbătat de victorie, simțindu-se egalul Creatorului³². Dincolo de aerul prezumțios al unei atare declarații, ea reflecta convingerea mai largă potrivit căreia prin cunoaștere omul reușea să schimbe lumea, într-o procesualitate prin care de la existență (*Sein*) se ajungea la conștiință (*Bewusstsein*), iar de la conștiință la existența conștientă (*bewusste Sein*), care însemna a fi nu doar în sine, ci și pentru sine³³.

Evident, chiar și în ipostaza ei „democratică”, dictatura proletariatului nu se identifica decât până la un punct cu democrația liberală. Aveau în comun voința majorității ca sursă a puterii și maniera deliberativă de adoptare a deciziilor, dar se deosebeau în privința atitudinii față de minoritate. În timp ce liberalismul era preocupat de garantarea

dreptului la existență al minorității până la ultima sa unitate, adică individul – care trebuia protejat de „tirania majorității” –, marxismul își propunea să elimine legislativ minoritatea marilor capitaliști. Democrația liberală reprezenta (cât de autentic sau nu, e altă discuție) o structură de interese plurale, pe când dictatura proletariatului traducea împrejurarea polarizării sociale între minoritatea exploatare și majoritatea exploataată. În primul caz societatea era întrevăzută ca ansamblu autoreglabil și statul ca arbitru instituțional supraclasial, iar în cazul al doilea societatea era interpretată ca sistem al contradicțiilor obiective și statul ca expresia lor politică. Sunt conținute aici problematici precum natura și exercițiul libertății individuale, rolul regulator al pieței și relaționarea spațiului civil cu spațiul politic. Sub toate aceste aspecte marxismul suportă o critică substanțială din partea liberalismului, ca de altfel și din partea anarhismului și a fascismului, bineînțeles din unghiurile specifice fiecărei doctrine. Prin urmare, nu e nevoie să-i fie atribuite înțelesuri pe care nu le-a avut, în sensul identificării sale esențiale cu leninismul și cu politica totalitară din țările „socialismului real”.

Nu este însă mai puțin adevărat că imprecizia termenului „dictatura proletariatului” a fost de la bun început susceptibilă să genereze confuzii, cu atât mai mult cu cât astfel de formulări emblematice se rețin și se colportează ușor, fără a se mai observa conținutul propriu-zis

al conceptului. Din punct de vedere „mediatic”, invocarea dictaturii proletariatului a fost așadar un succes, dar din perspectiva acurateții intelectuale a percepției a fost mai degrabă o soluție îndoielnică. Inteligibil în contextul cultural occidental, îndeosebi în cel german – impregnat de caracterul paradoxal al metodei dialectice –, conceptul a fost păstrat formal și resemnificat sub aspectul fondului în culturile cu un simț critic mai puțin dezvoltat, în care predomina emotivitatea mani-

heistă. Numai într-o asemenea cultură Nikolai Buharin a putut să identifice *Manifestul partidului comunist* drept „evanghelia revoluției”, impregnând viziunii pozitive a marxismului înclinația apocaliptică a spiritului rus. Interpretii, însă, au decelat esența de aparență și afirmația doctrinară de tezismul propagandistic. Nu e vorba de a împărtăși concepția marxistă ci de a o înțelege în autenticitatea ei, fără confuzii și denaturări.

Note

- ¹ Vezi Raymond Aron, *Essai sur les libertés*, Paris, Calman-Lévy, 1965, pp. 57, 61.
- ² Vezi Mikhail Bakunin, *Criticism of state Socialism*, (Melbourne), (Ravachol/La Trobe Anarchist Group), 1975, pp. 7, 9-10.
- ³ Vezi și G.D.H. Cole, *Socialist Thought. Marxism and Anarchism, 1850-1890*, London, New York, Macmillan&Co Ltd, St Martin's Press, 1957, p. 252.
- ⁴ Vezi Max Adler, *Démocratie politique et démocratie sociale*, Bruxelles, L'Églantine, 1930, pp. 71-72, 80.
- ⁵ Vezi V.I. Lenin, *Opere complete*, vol. 31, 34, București, Editura Politică, 1964, 1965.
- ⁶ Vezi Léon Trotsky, *Le terrorisme*, Paris, Bibliothèque Communiste, 1920, pp. 9-10.
- ⁷ *Ibidem*, p. 14.
- ⁸ Vezi *Parteitag der Sozialdemokratischen Partei, vom 15. bis 19. November 1977*, (Bonn), pp. 148-149.
- ⁹ Vezi Louis Althusser, *Citindu-l pe Marx*, București, Editura Politică, 1970, p. 64.
- ¹⁰ Vezi Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, vol. 4, București, Editura Politică, 1963, p. 487.
- ¹¹ *Ibidem*, vol. 22, 1965, p. 193.
- ¹² *Ibidem*, p. 229.
- ¹³ *Ibidem*, vol. 4, p. 487.
- ¹⁴ *Ibidem*, vol. 7, 1960, p. 93.
- ¹⁵ *Ibidem*, vol. 4, p. 487.
- ¹⁶ O altă distincție posibilă pentru marxismul anilor 1840, pe lângă aceea între democrația formală și democrația autentică, este între revoluția politică – adică protestul unei clase împotriva izolării sale în cadrul statului – și revoluția socială – ca protest al omului împotriva excluderii din comunitatea umană. Vezi Jacques Droz (s.d.), *Histoire générale du socialisme*, Tome I, Paris, Presses Universitaires de France, (1972), p. 441.